

VALORIFICAREA TEZĂURULUI BISERICILOR ȘI AL MĂNĂȘTIRILOR DIN MOLDOVA. CAZUL BIBLIOTECII MĂNĂȘTIRII HĂRBOVĂȚ

Cerc. șt. **Manole BRIHUNEȚ**
Muzeul Național de Etnografie
și Istorie Naturală

Rafturi din biblioteca Mănăștirii Hârbovăț

TREASURE REVALUATION OF THE MOLDOVAN CHURCHES AND MONASTERIES. THE EXAMPLE OF THE LIBRARY FROM HARBOVAT MONASTERY

On the third of May, within the limits of Scientific-practical Conference named "Ecclesiastical heritage as the revival of our past" was hold on Moldovan Metropolitanate's initiative where some questions concerning religious heritage were discussed including the meaningfulness and significance of church books. The author gives an example of rich library of Moldavian male monastery of Hyrbovets and considers such aspects as typology of documented books, analysis of contents and marginal notes, safety, cover and decorative- metallic pieces. Also there is classification of religious books depending on the contents and destination with practical recommendations according to further study of ecclesiastical heritage those are cloistral libraries of Moldova.

Considerațiuni generale

Subiectele legate de valorificarea patrimoniului bisericesc au fost discutate în cadrul celei de-a doua Conferințe științifico-practice „Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului”, organizată la 5 mai 2012 la inițiativa Departamentului Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească a Mitropoliei Chișinăului și a întregii Moldove, în parteneriat cu Academia de Științe a Moldovei și Ministerul Culturii al Republicii Moldova¹. Printre subiectele de o importanță majoră, precum arhitectura de cult, inventarul liturgic, cimitire a fost abordată și problema cărților sfinte.

Astfel, bisericile și mănăștirile, promotori ai științei de carte, păstrează în bibliotecile sale nu-

¹ <http://mitropolia.md/wp-content/uploads/2012/02/Altarul-CredinteiNr8.pdf>, accesat 27 mai 2012

meroase titluri editate în centre monastice în diferite perioade de timp. Documentările noastre pe teren, realizate pe parcursul ultimului deceniu, au condiționat selectarea unui vast repertoriu de cărți liturgice păstrate. Menționăm cu această ocazie că de-a lungul timpului au fost întreprinse tentative de a scoate în evidență aceste biblioteci. Grație catalogului Muzeului Bisericesc din Chișinău² și a lucrărilor semnate de P. Constantinescu-Iași³, Dimitrie I. Balaur⁴, Ștefan Ciobanu⁵, Valentina Pelin⁶, Paul Mihail⁷, Alexandru David⁸, Igor Cereteu⁹ ș.a. au fost documentate numeroase titluri de cărți bisericești. După 1944, bibliotecile bogate odinioară în cele mai diferite titluri de cărți au fost distruse și arse nemilos. Unele tipărituri au fost salvate pe la casele

² *Catalogul bibliotecii societății Istorico-Arheologice-Bisericești Basarabene*, din Chișinău – Casa Eparhială, 1924; *Catalogul Bibliotecii Societății Istorico-Arheologice Bisericești Basarabene din Chișinău*, Casa Eparhială, 1924, în *Muzeul Bisericesc din Chișinău – geneză, împliniri, pribegii*. Chișinău, EcoEtnoMuseum, 2006.

³ Constantinescu-Iași P. *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*. Chișinău, 1929.

⁴ Balaur Dimitrie. *Biserici în Moldova de răsărit. Cărți românești de slujbă bisericească care au trecut Prutul (veac. XVIII–XIX)*. Județul Lăpușna. București, 1934.

⁵ Ciobanu Șt. *Mănăstirea Țigănești*. În: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia. Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, vol. III.

⁶ *Каталогул жeneral ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV–XIX)*. Алкэт. В.Овчинникова-Пелин, Кишинэу, 1989.

⁷ Mihail P., *Manuscrise slave în colecții din Moldova* (II), în *Romanoslavica*, vol. XIX, București, 1980; idem, *Mărturie de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993.

⁸ David Al., *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812–1918)*. *Bibliografie*, Chișinău, 1993.

⁹ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*. *Catalog*, Iași, 2011.

oamenilor sau ascunse de monahi în timpul transferului pe la mănăstirile rămase funcționale – Noul Neamț și Japca.

Cărțile descoperite de noi în majoritatea bisericilor, precum și în bibliotecile mănăstirești reprezintă în sensul adevărat al cuvântului patrimoniul cultural al țării. În funcție de diferiți factori, ele pot fi clasificate în următoarele categorii tipologice: cărțile Sfintei Scripturi (*Biblia, Evanghelie, Noul Testament, Psaltire*), cărți ritualice (*Triod, Antologhion, Octoih, Mineie, Liturghier, Catavasier*, diferite canoane, rânduieli). Aparte se clasifică cărțile de muzică bisericească, cântările bisericești, cu note și cu cântări, prelucrate chiar și de marii compozitori ai neamului. O categorie deosebită reprezintă titlurile vechi privind istoria neamului și a bisericii ortodoxe, variate cărți didactice. La acest capitol se înscrie și literatura de ultima oră destinată cursului opțional „Educația moral-spirituală” din clasele primare sau „Bazele Ortodoxiei”.

O valoare aparte comportă inscripțiile marginale din aceste cărți care în frecvente cazuri rămân a fi unica sursă de cercetare și documentare, de atestare a unui anume eveniment. Cartea *Cuvintele Sf. Teodor Studitul* (Râmnic, 1784), de exemplu, la înc. sec. XX se păstra în colecția mănăstirii Hirova și la început, avea următoarea însemnare: „Această carte ce se numește *Cuvântul lui Teodor Studitul* este cumpărată din satul Merenii în trii lei bani, iar cine s-ar ispiti a fura să fie supt blăstămul Sfinților părinți”, însemnare care specifică valoarea cărților și pedepsa în cazul furtului – blestemul. În același context se

Ferecătura Evangheliei, prima jumătate a sec. XIX

înscriu cărțile *Petru Movilă. Mărturisirea ortodoxă* (Mănăstirea Neamț, 1864), cu următoarea inscripție pe primul forzaț: „Spre folosul sufletesc fr[atele] Fiodor de la maica Clavdia din Sf[ânta] Mănăstire Răciula”; edițiile vechi, din anii 1747 și 1759, ale *Liturghiilor* de la Mănăstirea Țigănești, tipărite la Iași. Inscripțiile marginale denotă și apartenența cărților. Astfel, *Mineul pe iunie* (Mănăstirea Neamț, 1813), pe fila 2 avea următoarea mențiune: „Această sfântă carte ce se numește viețile sfinților pe luna Iunie este giuruită [dăruită] schitului Țigănești di robul lui Dumnezeu Gheorghe Coșcodan dimpreună și cu altă carte tot viețile sfinților, luna Iulie, spre vecinica lor pomenire și cine va ceti să zică Dumnezeu să-l ierte pre dânsul și pre noi păcătoșii”.

În linii generale, unele mănăstiri, precum ar fi Noul Neamț, Hârbovăț, Țigănești au avut pe timpuri și dețin la etapa actuală biblioteci bogate în carte veche, unele titluri fiind lipsă chiar și în bibliotecile mari din Chișinău. O bună parte a titlurilor vechi, anterior din colecțiile mănăstirești, fac parte din tezaurul fondurilor de carte rară ale bibliotecilor din țară. Din lipsă de spațiu nu ne putem opri mai detaliat asupra tuturor bibliotecilor, considerând oportună prezentarea unui studiu realizat de noi privind bibliotecile mănăstirești.

Studiu de caz:

Biblioteca Mănăstirii Hârbovăț

Din start schițăm rezumativ un scurt istoric al Mănăstirii Hârbovăț pentru a facilita analiza, descrierea și valorificarea bibliotecii păstrate aici¹⁰. Mănăstirea de călugări cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* este amplasată într-o vale pitorească a pârâului Ichel, în partea de sud-vest hotărnicindu-se cu dealuri împădurite, iar în nord – cu localitatea cu același nume, Hârbovăț¹¹. A fost fondată în 1730 de Ursache Carpuș, feciorul boierului moldovean, armașul Constantin Carpuș¹². Conform altor versiuni, schitul de călugări ar fi existat de la mijlocul secolului al XVII-lea, fiind întemeiat de niște călugări fugari, veniți din mănăstirea Berșadi (Podolia) de frica persecuțiilor uniților, care în adevăr au locuit în schit în a doua jumătate a sec. al XIX-lea¹³. În 1813, cu venirea mitropoli-

¹⁰ În acest context, dorim să ne exprimăm toată grațitudinea starețului mănăstirii Hârbovă, arhimandritul Ioan (Moșneguțu), pentru posibilitatea de a studia biblioteca mănăstirii.

¹¹ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, 1923.

¹² Sava Aurel V., *Mănăstirea Hârbovățul (1730–1816), ctitori, egumeni și documente*, în *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, 1934, Nr. Vol. 24, p. 325.

¹³ *Ibidem*

tului Gavriil Bănulescu-Bodoni, schitul Hârbovăț a obținut statut de mănăstire de călugări. În locul unei biserici mai vechi, în 1815 a fost pusă temelie unei biserici noi de piatră, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*¹⁴. Cea de-a doua biserică, cu hramul *Pogorârea Sfântului Duh*, a fost ridicată din mijloacele mănăstirii în anii 1870.

În acest context menționăm și contribuția mănăstirilor în promovarea științei de carte. Astfel, prin anii 1930, grație ieromonahului Iraclie, la mănăstire se edita periodic o foaie pentru popor, foarte bine redactată și distribuită gratuit¹⁵.

În primii ani postbelici, Mănăstirea Hârbovăț fusese una din principalele mănăstiri stabile economice și prospere, fapt care a și oprit, pentru o bună perioadă de timp, lichidarea ei în prima etapă de închidere a bisericilor și mănăstirilor. În 1962, organele locale de miliție, susținute de armată, pentru a preveni o posibilă revoltă asemenea celei de la mănăstirea de monahii Răciula, au participat la lichidarea mănăstirii. Soldații au profanat și au devastat biserica *Pogorârea Sfântului Duh*, au distrus inventar liturgic, cărți, veșminte prețioase. În așa mod, mănăstirea de călugări din Hârbovăț a fost lichidată în 1962¹⁶. Imediat după desființarea comunității monahale, clădirile mănăstirești au devenit sediul unei școli pentru copii cu handicap. Biserica *Pogorârea Sfântului Duh* a fost transformată în clubul școlii, iar subsolurile – în depozite alimentare.

Mănăstirea de monahi Hârbovăț a fost redeschisă la 5 mai 1995, stăreția fiind încredințată egumenului Serafim (Goncear), ulterior a fost desemnat arhim. Nicandru (Munteanu)¹⁷. Actualmente mănăstirea de monahi Hârbovăț este condusă de arhim. Ioan (Moșneguțu).

Mănăstirea Hârbovăț dispune de un tezaur valoros – o bibliotecă cu zeci de cărți liturgice care ca număr este depășită doar de biblioteca Mănăstirii Noul Neamț. A fost selectată timp de ani de zile, din donații ale monahilor sau lucrări repartizate de Dicasteria Duhovnicească. Astfel, în iulie 1815, Sinodul Rus a trimis în Basarabia 60 de cărți cu titlul *Convorbire dintre neofii și credincioși despre biserica ortodoxă greco-rusă de răsărit*, un exemplar revenind bibliotecii din Mănăstirea Hârbovăț. La fel a fost distribui-

tă, pentru uniformizarea slujbei bisericești, *Liturghia* pe note, în limba rusă¹⁸.

În opinia cercetătorului P. Constantinescu-Iași, în biblioteca mănăstirii *Adormirea Maicii Domnului* erau câteva cărți românești. Biblioteca, pe lângă multe cărți rusești, includea și 30 de cărți românești vechi, dintre care cinci titluri editate până în 1812, 20 de cărți editate după 1812, încă cinci cărți editate la Chișinău, câteva cărți nu aveau date concrete. Într-adevăr, pentru o mănăstire atât de importantă biblioteca pare a fi mai mult decât modestă, din care motiv cercetătorul P. Constantinescu-Iași a presupus că titlurile mai vechi au fost distruse sau pierdute, luând în considerație vechimea mănăstirii, dar și cele trei incendii de până la 1812¹⁹. Printre cărțile depistate atunci se numără câteva titluri valoroase, restul cărților românești fiind date cu secolul al XIX-lea, majoritatea de uz bisericesc, după cum urmează: *Triod* (București, 1769), *Antologhion* (București, 1777), care la început avea însemnarea marginală: „Acest minei să-s știe că l-am cumpărat eu Ioniță Strătan di la părintele protopopul Dumitrașco de Orhei în 20 lei ca să îie pomenire casai mele și a copiilor și [am dat-o] sfinții bisărici din Neșcani în velet 1786, octom[brie] 29, iar cine ar lua-o să fie blăstămat de Domnul Dumnezău și de a Lui 318 părinți sînți din Nichie”. Următoarea carte era un *Minee* pe luna decembrie (Râmnic, 1779), la fel cu o inscripție la începutul cărții: „La let 1812, decem[brie] 16 au întrat metropolit preasf[înțitul] părintele Nectarie ce au fost episcop[ul] Rîmnicului în zilele prea luminatului domnu io Ioan Gheorghe Caragea voevod și am însemnat ca să știe cei ce vor ceti”. Și în continuare, era însemnat: „La let 1825 septemvrie 26 s-au schimbat epitropia și s-au pus d-sa coconul Ștefănică stolnicul, ce ține poștile, epitrop și îndreptase toate podurile și pe loc au șindrilit toate odăile că curgea într-însele de nu puteau sădea oamenii. Dinul dascăl”. La sfârșitul cărții citim însemnarea: „Să s[e] știe de cînd au plecat mitropolitu Gavriil de la București iar la Eși 808, avg[ust] 4”. În lista cărților documentate de cercetător se mai includ un *Penticostar* (Râmnic, 1785), un *Molitvelnic* (Râmnic, 1793), un *Liturghier* (Iași, 1794), două *Trioduri* (București, 1798) și o *Liturghie* (Iași, 1797)²⁰.

Odată cu deschiderea Muzeului Bisericesc din

¹⁴ *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău de Const. Tomescu*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1936, an. 8, nr. 4, p. 252.

¹⁵ *Lucrările Adunării Eparhiei Chișinăului*, 22-23 mai 1933. Chișinău, 1933, p. 102.

¹⁶ Beșleagă V. *Cruci răsturnate la Răciula*, 1959, Chișinău, Prut Internațional, 2006, p. 321.

¹⁷ Arhiva curentă a Mitropoliei Moldovei.

¹⁸ *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău de Const. Tomescu*. În: *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, 1937, an. 9, nr. 1-4, p. 24.

¹⁹ Constantinescu-Iași P. *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*. În: *Revista societății istorico-areheologice*. Vol. XIX, 1929, p. 191, 212

²⁰ Paul Mihail. *Mărturie de spiritualitate românească din Basarabia. Așezăminte, scrieri, personalități*. Chișinău, Știința, 1993, p. 185-191.

Molitvelnic, București 1794

Viața Cuviosului Paisie, Mănăstirea
Neamț, 1836

Chișinău, în colecția sa au fost incluse și câteva cărți aduse de la mănăstirea Hârbovăț, soarta cărora nu se cunoaște până acum, de altfel, ca și soarta întregului muzeu. Astfel, în colecția muzeului se păstrau cărți menționate anterior și de alți cercetători, după cum urmează: *Canoanele Născătoarei de Dumnezeu cu pavecernița cea mică* (Lavra Kievo-Pecerska, 1731)²¹; un *Minei de sărbătoare cu octoih, psaltirea și ceaslov în limba elină* (Lipsca, 1761); un *Liturghier uniat*, fără fila de început, în scoarță de colencor; un *Triod* (București, 1769); *Tâlcuirea Evangheliei de fericitul Teofilact* (Veneția, 1788), în limba elină, în scoarță de piele; *Comoara ipodiatonului Damaschin și Studiul Tesaloniceanul* (? , 1799), în scoarță de piele, adusă de arhimandritul Teognost la Muzeul bisericesc din Chișinău; un *Aghiasmatar mic sau rugăciunile cele mai trebuincioase pentru preoți* (Iași, 1814); *Serviciul divin al sfântului mucenic Serafim*, arhiepiscopul fanariotului (Iași, 1817), în limba elină, și *Serviciul divin al sfântului mucenic Ioan cel Nou din Trapezund* (Iași, 1819), în limba elină.

Vizitând mănăstirea Hârbovăț, neobositul cercetător Paul Mihail a avut posibilitatea să facă cunoștință cu biblioteca mănăstirii și să înregistreze titlurile cărților și inscripțiile marginale²². Menționăm cu această ocazie că volumele evidențiate/vizitate de Paul Mihail (cu descifrarea unor inscripții marginale), fac parte și actualmente din colecția bibliotecii mănăstirii Hârbovăț, din care considerente anexăm lista celor mai valoroase cărți documentate actualmente la mănăstire, un studiu mai amplu

²¹ Muzeul Bisericesc din Chișinău – geneză, împliniri, pribegii. Chișinău, 2006, p. 88-92.

²² Paul Mihail. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, p. 185-191.

privind toate cărțile păstrate aici fiind deja inițiat de autorul prezentului articol. Astfel, în colecția mănăstirii au fost documentate următoarele cărți editate la finele secolului al XVIII-lea: *Minei* pe luna aprilie, mai și iunie (Râmnic, 1780), un *Penticostar* (Râmnic, 1785), *Liturghia* (Iași, 1794) și un *Ceaslov* (Iași, 1797). *Molitvenicul* (Râmnic, 1793) avea la început mențiunea: „Acest molitvenic esti a ieromonahului Iosif, la 1861 vgușt la 15 z[ile] m-am hirotonisit preut de episcop Antonie în S[fânta] m[ănăstire] Gherbovețul, fiind arhimandrit părintele Ieronim”.

Majoritatea cărților liturgice posedă inscripții marginale foarte valoroase privind apartenența, prețul, donația, după cum ar fi un *Triodul* (București, 1798), cu mențiunea de la început: „Pentru slujitorii preoți a bisericei și a poporului din satul Ialpujelu ținutul Hotinului, cu hramul Sfântului Nicolai, la anul acesta 1809”. Un alt *Triod* (București, 1798), avea la început inscripția: „Această Sfântă carte ce se numește Triodul postului s-au cumpărat la Sfenta biserică la hramul arhistratig Mihail și prețul lui [este] de lei 33. Slobozia Doamnei”. Tot în acest context trebuie remarcat și un *Pateric, graiurile Sfinților pre cuvioșilor părinți și pre cuvintele lor cele de îndreptare vieții și folosul sufletesc*, Manuscris, sec. XVIII. Pe filele 2–3 verso, era înscris: „Și am scris ermonah Galaction cel păcătos. Let 7298, august 29”. La sfârșitul cărții, mențiunea: „Slava lui Dumnezeu carele de la început m-au ajutat de am văzut și sfârșit și s-au scris acest pateteric la muntele Ceahlăului de smeritul eromonah Galaction let 7298, iun[ie] 14”. Din punct de vedere tehnic, cartea avea litere începătoare în roșu, textul încadrat, capetele titlurilor în roșu, chenare și înflorituri în negru.

Merită atenție inscripția inițială de pe o *Carte folositoare de suflet* (București, 1800): „Această carte să se știe că este dăruită de cucoana Ilinca, mie ieromonahului Vasilian din mănăstirea Hîncului, la care martor este soțul dumisale giupînul Nicolai Zugravu, ce au zugrăvit biserica la Hîncu”. La fila 1 era însemnat: „Această Prăvălioară o am dăruit cocoanei Elencol pentru al dumisale sufletesc folos și nimene să nu o înstrăineze de la dumnea-ei. 1802 mai, 16. Gherontie”. De altfel, asemenea inscripții de apartenență sau donație sunt destul de frecvente pe cărțile sfinte din biblioteca Mănăstirii

Hârbovăț, după cum ar fi un *Apostol* (Blaj, 1802), cu însemnarea la început: „Acestu sfîntu apostol [este] a lui Ștefan fecior protopopului Lupu, l-au dat la Sfîntul Afanasii și Chirii la [biserica] Sfîntu Haralambii pentru pomenirea sufletilor, la let 1813 decemv[rie]” sau *Tîlcuire la cele patru evanghelii* (Iași, 1805), a lui Theofilact arhiepiscopul.... La început, jos, era însemnat: „Această carti a celor patru Sfînți evanghelii ci să numește Tîlcuire s-au dat di la biserica Sf. Mucenic Gheorghii din satul [loc șters] di ierodiaconul dila aceeaș biserică Andrii la biserica din [loc șters voit] cu hramul [șters] Maicii Domnului spre vecinica lui pomenire fiindcă poporeni di la biserica [loc șters] malorosieni și să săvîrșește slujba la aceeași biserică pe limba rusească și această carte moldovenească rămăsese netrebuincioasă. Anul 1893, dechemvrie în 25 zile”. La sfârșitul cărții erau cinci foi manuscris (din aceeași carte) și însemnarea: „Aceste cuvinte ce să află cu mîna scrisă, eu le-am scris, mult păcătosul poslușnicu Iustin Ivanovici Stavila din Novo-Neamețcoi monastire Chițcani, născut din satul Jora din jos din Besarabie guberne, din uezdu Orgheiului, din voloste Suslenului, în anul 1897 în luna lui dechemvre”. O altă carte, *Tîlcuire la cele patru evanghelii*, de Teofilact arhiepiscop (Iași, 1805), avea la început, însemnarea: „Această Sfîntă carte este dăruită ieromonahului Sava de Pelaghia din satul Onișcani, anul 1892, avgust, 2 zile”, iar un *Molitelnic* (Brașov, 1811), avea la început mențiunea de apartenență: „Acest molitelnic este a preotului Feodor Costantinov Budeanu di la satu Cotu-Mare”.

Viețile sfinților din luna lui noiembrie (Mănăstirea Neamț, 1811), avea la început mențiuni privind niște decedări și înmormântări în cimitirul orașului Chișinău: „La anul o mie opt sute șasezeci și șase, luna septembrie în două zeci și opt zile, gioi dimineața pela șapte ceasuri, s-au mutat din viață fiul nostru Gheorghieș în orașul Odesa fiind acolo și au bolit și la triisprezeci zile a următoarii luni sîmbătă pela patru ceasuri din zi la țintirimul și-n același oraș s-au și îngropat aproape de biserica de acolo. Vrî[s]ta anilor lui nu o fost mai mult de let douăzeci și trei ani șasă luni. Tot la anul acesta 1867, luna octombrie, 19 zile, s-au mutat din viață fiica noastră Mărioară și s-au îngropat la țintirimul orașului Chișinău, aproape de biserică, iarăși sîmbătă. Anii vieții sale di la naștere n-au fost mai mult decît 19 ani, măritată fiind după bărbat”. O altă inscripție relatează că „Spre tinereii de minte s-au scris aici că la anul 1869 sept[em]brii 25 zile s-au mutat din viață fiica noastră Anicuța, măritată fiind după bărbat cu numele Alexandru Vraghii. Și la anul 1871 luna ghenari

28 zile, iarăși s-au mutat din viață fiica noastră Elena, fată mare fiind. Vîrsta ei fiind de optsprezece ani și trei luni”. La sfârșitul filei 1 a fost însemnat: „Această carte este dăruită de cuconul Ioan Brîncă, poslușnicul Vasile Harea din schitul Țigăneștilor la anul 1879, luna lui martie, în șaptesprezece zile spre pomenirea lui și a fiilor lui. Colejșcii registrator Ioan Vasilevici sîn Brinchi”. Următoarea inscripție marginală a relatat că „1883 anu, septembrie 4 zile, m-au pristăvit de călugărie și la 28 zile tot întru această lună și acest an m-au călugărit, adică cu 25 zile au zăbovit cu prestavlenia monah Vichentie”, urmată de inscripția „Să să știe de cînd s-au săvîrșit din viață colejșchi registrator Ivan Vasilevici Brîncă din satul Hîrtopul Mare. Anul o mie opt sute optzeci și unul, luna lui avgust, în trei zile. Poslușnic Vasiliu Harea din schitul Țigănești”.

Seria cărților editate în țară și peste hotare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu descifrarea inscripțiilor marginale, este continuată de un *Molitelnic* (Chișinău, 1815), în 4 exemplare, care la început avea inscripția de proprietate: „Această sfîntă și dumnezeiască carte este a părintelui Căsaian ot Lopatna și fiind că au venit di la Sfînta mitropolie a Chișinăului și a Hotinului ș-au plătit-o preutul arătații 6 lei la anul 1816, la luna mart, 8 zile”.

O *Psaltire* (Mănăstirea Neamț, 1816), la început, avea mențiunea de apartenență a cărții la mănăstire: „Aceasta carte esti a monastirii Gherbovețului cu hramul Adormirea Maicii Domnului”. La fel un *Mineiu* de obște (Chișinău, 1819), cu mențiunea de la începutul cărții: „Aceasta carte ci să numește Minei de obște s-au cumpărat di cătră arhimandritul Serafim și ctitor aceștii [sfinții] mănăstiri [a] Hîrbovățului și s-au aferosit spre vecinica a sa pomenire. În anul 1819, septembrie 25 zile”.

Molitelnicul (Chișinău, 1820) avea la început, o însemnare: „Această carte [este] dăruită monă[s]tirii Hîrbovețului de ieroschimonahul Mihail. 1881 ghenarie”, iar în *Carte folositoare de suflet...* A treia oară tipărită, (București, 1827), la început, putea fi citit: „Aciastă învățătură cătră duhovnic este dreaptă rămasă de la socrul meu preutul Vasiliu Madan și mi-au rămas mie după împărțania tuturor cărților dascălului Andrei Gheorghiev Madan și di să va ispiti cineva-i să o furi sau să o tainuiască să fie anathematizat. Și sa fie blăstămat de celi noao ceti de îngeri nemilostivit și di toți sfinții cari din veac au plăcut Domnului nostru I[isu]s H[risto]s în vecii vecilor, Amin. Anul 1867 ghenarii în 10 zile întru această carte m-am iscălit și eu Pavel Grigoriev Madan. 1867 dechemvri în 14 zile”.

Și în cartea *Alcătuirea aurită a lui Samuil Ravi*

(Buzău, 1836, tipărită după ediția de la Iași din 1771), era o inscripție marginală privind evenimentele istorice: „În 27 zile a lunii lui iunie... slujba... pentru biruința cea mare... asupra craiului Șvezilor Carol XII”.

O *Carte folositoare de suflet...* f[ără] an, pe taraj avea însemnat: „În 1821, mart 22, au început a săpa timilia clopotniței vale. S-au săvârșit din viața aciasta vremelnică pomeșcicul satului Cuhurești la anul 1843, luna dechemvrie, 10 zile, numindu-să Constantin Bogdan, am scris Veniamin. La anul 1846, dechemvri, 13 zile, s-au mutat din această viață vremelnică la ce vecinică shimonahul Filaret Hagiul, ci au fost la Mormîntul Domnului la Ierusalim”. Menționăm cu această ocazie că prezenta carte avea câteva inscripții valoroase, cum ar fi despre trecerea în neființă a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni și arhiepiscopul Dimitrie (Sulima): „În anul 1821, mart, 30 zile, s-au mutat din viața aciastă vremelnică mitropolitul Gavriil, în Chișinău i s-au sfârșit viața, și l-au dus la Sf[î]nta mănăstire a Căprienii și acolo l-au îngropat” sau înmormântarea unei persoane în cimitirul din Chișinău: „La anul 1846, ghenarie, 3 zile, s-au mutat din viață aciastă vremelnică Goli-eanu și l-au îngropat în biserică în Sobor, în oraș Chișinău”. La sfârșitul cărții era menționat „Anul 1844, avgust, 4 zile, s-au mutat din această viață vremelnică arhiepiscopul Dimitrie din Chișinău și l-am îngropat în biserică Soborului”. La fel variate însemnări privind data nașterii: „La anul 1812, ghenarie, 25 zile, m-am născut eu Manoli Graur”. Tot în această carte găsim inscripția de apartenență, pe primele foi jos: „De la preutul Andrunache din sal Căinariul și este dată preutul Gavril ot satul Gvozdji și cine să va afla să o furi și să o înstreineză să fie tot așa dupu cum a voi Domnul, vlet 1801, faur, în 24” și de relatare a evenimentelor: „Anul 1845, ghenarie, 4 zile, au venit episcop Irinarh în Chișinău și au primit scaunul păstorii sale”; „Anul 1838 s-au cutremurat pământul foarte tari. Ghenarie 11, la patru ciasuri din noapte”.

O serie de cărți, editate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, nu posedă însemnări marginale, fapt care nu reduce deloc din valoarea lor istorico-artistică. Astfel, la biblioteca Mănăstirii Hârbovăț, după cum ar fi *Mineie* pe luna ianuarie, februarie, martie și aprilie (Buda, 1805); un *Ceaslov* (Brașov, 1806), *Chiriadromion* (Mănăstirea Neamț, 1811), un *Octoih* (Buda, 1811), *Evangelie* (Buda, 1812), *Apostol* (Blaj, 1814), un *Liturghier* și un *Molebnic* (ambele editate la Chișinău, 1815)²³. Tot în acest

²³ David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*. *Bibliografie*, Chișinău, 1993, p. 24, p. 31.

context se includ cărțile liturgice tipărite atât la Chișinău, cât și peste hotare (Sankt Petersburg, București, Buzău, Sibiu): un *Mineu de obște* (Chișinău, 1819)²⁴, *Noul Testament* (Sankt Petersburg, 1817)²⁵, *Psaltire*, în două exemplare (Chișinău, 1818), *Biblia* și *Noul Testament* (ambele Sankt Petersburg, 1819), *Rânduiala sfințirii bisericii, așijdere și rinduelile cum să se primească jidovii...* (Chișinău, 1820), în două exemplare, *Datoriile presbiterilor de popor* (Chișinău, 1823)²⁶, *Logica* tălmăcită de Grigorie al Argeșului (București, 1826)²⁷, *Urmarea cântării de rugăciuni cei de mulțumire... spre surparea zurbalii...* (Chișinău, 1826), *Liturghie* (Buzău, 1833), *Psaltirea* (Mănăstirea Neamț, 1843) și o *Evangelie* (Sibiu, 1844).

Dacă ne referim la titlurile cărților editate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, menționăm că a fost depistată o carte având și careva inscripții marginale privind evenimentele istorice și monahii mănăstirii, de ex.: *Proloage* (Mănăstirea Neamț, 1855), Vol. III, martie-mai, care la început avea însemnat: „Această carte este a părintelui Mina din tipografie, 1856”²⁸.

În lista cărților sfinte, editate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, depistate de Paul Mihail, completate de Alexandru David și de subsemnatul, figurează un *Apostol* (Mănăstirea Neamț, 1851), în două exemplare²⁹, *Cuvinte la apostolii duminicilor* (Buzău, 1853), *Proloage* (Mănăstirea Neamț, 1855), vol. III, martie-mai; vol. IV, iulie-august; *Evangelie* (Chișinău, 1855), în două exemplare; *Orologiu* (Mănăstirea Neamț, 1856), *Biblia lui Șaguna* (Sibiu, 1856–1858), în 10 exemplare, un *Tipicon* (Chișinău, 1857), *Evhologhion* (București, 1858), *Cazanii...* (București, 1858), o *Liturghie* (Chișinău, 1859), în 3 exemplare³⁰; *Chiriadromion* (Chișinău, 1860), în 5 exemplare³¹, o *Liturghie* (Chișinău, 1860), un *Octoih* (Chișinău, 1862), în două exemplare și un *Ceasoslov* (Chișinău, 1862), în două exemplare; *Minei*

²⁴ David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, p. 50.

²⁵ Paul Mihail. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, p. 185-191.

²⁶ David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, p. 62.

²⁷ Paul Mihail. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, p. 185-191.

²⁸ Ibidem, p. 185-191.

²⁹ Ibidem, p. 185-191.

³⁰ David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, p. 122.

³¹ Paul Mihail. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, p. 185-191.

Mineu iunie, Buzău 1698

Datoria preoților, Iași 1838

pe Noembrie (Râmnicul Vâlcea, 1862) și *Evanghelia* (Râmnicul Vâlcea, 1865), în două exemplare, *Noul Testament* (Sibiu, 1867), un *Molebnic* (Sibiu, 1874), în două exemplare și *Noul Anastasimatar lucrat de Nicolae Severeannu* (Buzău, 1901) ș.a. titluri, aflate în procesul de analiză și descriere.

Aparte pot fi clasificate unele titluri de cărți care ne relatează despre mănăstirea Hârbovăț, de preferință, Icoana făcătoare de minuni *Maica Domnului de la Hârbovăț*. În acest context menționăm că în colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț se păstrau două cărți privind această icoană, și anume: 1) *Povestire pentru icoana Maicii Domnului din mănăstirea Hârbovăț*, 1859, cu dimensiunile de 26 x 20,5 cm., scriere cursivă de un singur copist, coperta de carton pe pânză cu un chenar imprimat, în limba română, hârtie fabrica Novicov. Toate filele au câmpuri liniate cu creionul. Reprezintă povestirea sfintei icoane a Maicii Domnului ce se află în mănăstirea Hârbovăț. În cele 10 file se relatează istoricul mănăstirii și date suplimentare despre unele evenimente istorice. Pe f. 1 este o notă de danie a arhimandritului mănăstirii Hârbovăț Iustin din 23 august 1859 pentru mănăstirea Neamțului³²; și 2) *Сказание о иконе Богородицы Гербовецкого монастыря* (*Povestire pentru icoana Maicii Domnului din mănăstirea Hârbovăț*), 1859, dimensiuni 25,5 x 20,5, scriere cursivă, limba slavă bisericească. Coperta din carton, cotorul cărții din lederin. Reprezintă povestirea pentru icoana de la Hârbovăț, pe filele 2-7 este prezentată istoria mănăstirii, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea și până în 1859. Potrivit cercetătorilor, textul a fost alcătuit odată cu stabilirea de Sf. Sinod a traseului Icoanei făcătoare de minuni de la Mănăstirea Hârbovăț la Chișinău și înapoi (1859). Pe fila 1 era o inscripție

³² *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*. Autor-alcătuitor V. Ovcinicova-Pelin, Chișinău, 1989, p. 244, nr. 67 (44). Vezi textul în original la p. 376-377.

marginală, care reprezenta donația arhimandritului Mănăstirii Hârbovăț, Iustin, din 21 aprilie 1859, pentru Mănăstirea Noul-Neamț³³.

Tot în acest context menționăm că cărțile sfinte din mănăstirile basarabene au ajuns și la bibliotecile mănăstirilor de la Muntele Athos, inclusiv o *Liturghie* (1860) de la Mănăstirea Hârbovăț³⁴.

Drept dovadă a existenței unor cărți vechi în biblioteca Mănăstirii Hârbovăț vine și plângerea unui ascultător, Ivan Straton, din 25 mai 1905, privind furtul din chilia sa a două *Psaltire*, moldovenești, la un preț de 18 rub. argint, și a unui *Ceasoslov*, la un preț de 16 rub, lucrate într-o tipografie germană³⁵.

În Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan” a AȘM, în fondul de carte rară, se păstrează cartea semnată de V. Curdinovschi, *Рукописная церковнославянская грамматика Гербовецкого монастыря Бессарабской губернии*, Варшава, Типография Варшавского учебного округа, 1908.

Biblioteca mănăstirii Hârbovăț a avut de suferit în perioada sovietică, după cum putem sesiza din raportul împuțernicului P. Romenschi: „Unele mănăstiri ca Hârbovăț, Chițcani, Hârjauca, au biblioteci mari, completate pe parcursul deceniilor cu literatură spirituală, științifică, istorică de o mare valoare. Consider necesar verificarea acestor biblioteci și curățarea lor de literatura românească, scoaterea din mănăstiri a celor mai valoroase cărți și transferarea lor la bibliotecile științifice ale Moldovei”³⁶.

Una din primele decizii ale autorităților comuniste luate împotriva bisericii creștine a fost Hotărârea nr. 142-H din 13 septembrie 1940 „Cu privire la confiscarea cărților bisericești de toate riturile și ale sectelor religioase”. În termen de 10 zile au fost organizate comisii pentru confiscarea literaturii religioase³⁷. În timpul lichidării Mănăstirii Hârbovăț, egumenul Veniamin (Grosu), încărcând căruța cu multe cărți și inventar liturgic, printr-o adevărată minune a trecut neobservat și necontrolat pe lângă securiști, salvând astfel o parte din patrimoniul mănăstirii, ulterior întoarsă în biblioteca acesteia după redeschidere.

³³ *Ibidem*, p. 245-246, nr. 68 (27).

³⁴ Cereteu Igor. *Cartea românească pe Muntele Athos* în: *Akademos*. Nr. 1 (20), Chișinău, 2011, p. 164.

³⁵ ANRM, fond 208, inv. 1, dosar 182.

³⁶ *Православие в Молдавии. Власть, церковь, верующие. 1940–1991*. В 4-х томах. 1940–1953, Отв. редактор, составитель и автор предисловия В. Пасат, Москва, РОССПЭН, 2009, Том. 1, с. 242, док. 51.

³⁷ ANRM, fond 691, inv. 1, dosar 47, f. 10.

Actualmente, biblioteca Mănăstirii Hârbovăț reprezintă un veritabil tezaur, păstrând numeroase titluri de cărți liturgice, ritualice, de muzică bisericească, inclusiv prelucrate de compozitorii M. Bârcă, M. Berezovschi, cărți privind istoria neamului și a bisericii ortodoxe³⁸. Valoarea acestor cărți este inestimabilă, ele deținând locul de frunte în patrimoniul cultural sacru al mănăstirii, dar și al întregului patrimoniu al bisericii din Moldova, prin mesajul său, precum și prin numeroase detalii decorative, precum ar fi aplice metalice (de preferință, argint), realizate prin turnare, filigranare sau încadrate în medaloane emailate. O bună parte din cărți au făcut anterior parte din biblioteca egumenului Veniamin (Grosu). Majoritatea cărților au inscripții marginale care sunt o istorie vie a mănăstirii, a evenimentelor politice, geografice, culturale care au avut loc (războaie, donații, decesuri, cutremure de pământ etc.). Ca atare, titlurile enumerate anterior se păstrează și actualmente în biblioteca mănăstirii (cu unele excepții). Totodată, menționăm că după lichidarea mănăstirilor Hâncu, Țigănești, Dobrușa, călugării transferați la Hârbovăț luau cu sine, după posibilitate, și unele cărți liturgice, aflate și ele actualmente în colecția bibliotecii mănăstirești.

Un aspect la fel de important privind biblioteca mănăstirii ține de funcționarea la Hârbovăț, din 1872, a unor școli, de unde și dotarea bibliotecii cu cele mai variate cărți didactice³⁹. Numărul mare al cărților editate în slavonă este explicat prin faptul că în 1874 a fost expediată o scrisoare, inclusiv la școala Mănăstirii Hârbovăț, să instruiască elevii mai bine pentru a fi pregătiți pentru Seminarul Duhovnesc, avându-se în vedere cunoașterea slabă sau deloc a limbii ruse. În 1888 școlile de la mănăstirile Frumoasa, Hâncu și Suruceni au fost închise, locul lor preluând școala cu azil de la mănăstirea Hârbovăț⁴⁰.

O altă componentă importantă care explică prezența mai multor cărți din domeniul muzicii sacre, este activitatea unei școli specializate. Astfel, în 1938, școala muzicală din Chișinău a fost transferată la Mănăstirea Hârbovăț unde a funcționat timp de câțiva ani⁴¹, dovadă servind și numeroase cărți de cântare bisericească, note muzicale etc., păstrate

și actualmente în bibliotecă⁴². Școala de cântăreți a fost funcțională inclusiv până în 1940, fiind închisă în timpul primei ocupații sovietice.

Păstrarea și valorificarea cărților bisericești

O problemă importantă în ce privește păstrarea și valorificarea patrimoniului național reprezentat de cărțile vechi din colecțiile bisericilor și mănăstirilor este inventarierea și catalogarea lor, desemnarea persoanei răspunzătoare de bibliotecă și de evidența cărților. Astfel, aceste aspecte vor facilita semnificativ accesul la titlurile vechi atât a monahilor, cât și a cercetătorilor din domeniu.

În continuare, propunem un model de descriere a cărților păstrate în bibliotecile mănăstirești, care trebuie să includă următoarele compartimente: titlul deplin al cărții; anul și locul ediției; descrierea copertii; prezența ferecăturii de argint, cu medaloane emailate sau 1-5 aplice metalice filigranate sau turnate în metal; dimensiunile; donație sau cumpărare; afilierea – bisericească sau mănăstirească; posesorul, stăpânul cărții; prezența inscripțiilor marginale; starea de păstrare a cărții; necesitatea de restaurare artistică; alte comentarii. În așa mod, întocmirea fișei de evidență a cărților vechi, inclusiv crearea unei baze de date electronice, ar crea condiții iminente pentru depistarea, protejarea și valorificarea lor istorico-artistică.

În acest context, în cadrul promovării turismului rural la nivel național și internațional, aceste biblioteci cu colecții bogate de carte rară vor fi vizitate, contribuind, în așa mod, la promovarea imaginii comunităților monahale, a valorii cărților sfinte. Conlucrarea cu bibliotecile mănăstirești mari, de exemplu, cu cea de la Noul Neamț, preluarea experienței de creare și diriguire a acestora ar fi benefică pentru mănăstirile care sunt în curs de organizare sau formare, deținând în calitate de donații variate titluri de carte veche.

Totodată, este regretabil faptul că deseori cărțile sfinte devin piese de mare căutare la colecționari și iubitori de antichități. O legislație perfectă care ar proteja bibliotecile mănăstirești și valorile sale culturale, intensificarea controlului serviciului vamal privind scoaterea și introducerea în țară a cărților vechi, evidența și crearea unei baze de date electronice și pe suport de hârtie – sunt doar câțiva factori care vor promova patrimoniul ecleziastic, reprezentat prin cărțile vechi, din colecțiile bisericilor și mănăstirilor din spațiul actual al Republicii Moldova.

³⁸ Brihuneț Manole, prot.mitr. *Cărțile sfinte – tezaurul bisericilor și mănăstirilor din Moldova – între istorie și valorificare*. În: Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului. Rezumatele conferinței naționale din 5 mai 2012. Chișinău, 2012, p. 15-17.

³⁹ Popovschi N., *Istoria bisericii sub ruși*, Chișinău, 1939, p. 175.

⁴⁰ Agachi Al. *Istoria Mănăstirii Hâncu (1677–2010)*, Chișinău, Pontos, 2010, p. 87-89.

⁴¹ ANRM, fond 1135, inv. 2, dosar 75.

⁴² Brihuneț Manole, prot.mitr. *Cărțile sfinte – tezaurul bisericilor și mănăstirilor din Moldova*, p. 15-17.